

Twée pastorale brieven van Alexander Comrie

---

*Ingeleid door G.H. Leurdijk
en een ten geleide van ds. A. Moerkerken.*

Twée pastorale brieven
van
Alexander Comrie

voorafgegaan door een overzicht van Comrie's
theologische inzichten
door

G.H. LEURDIJK

Met een ten geleide van Ds. A. Moerkerken

Ds. J.L. Verster
(20 april 1745 - 21 september 1814)

TEN GELEIDE

Het stemt mij tot blijdschap, dat de schrijver van het voor u liggende werkje twee brieven van de zo bekende en geliefde theoloog dr. Alexander Comrie aan de vergetelheid heeft willen ontrukken. Slechts weinigen zullen ze kennen, hoewel ze in 1938 reeds eerder werden gepubliceerd door Prof. Dr. M. van Rhijn. De brieven zijn geschreven aan de achttiende eeuwse predikant Jean Louis Verster. Ze zijn pastoraal van inhoud en warm van toon. Duidelijk is, dat Verster een - zij het veel jongere - zielevriend van Comrie is. Het zijn pennenvruchten van een oude, geoefende theoloog, die door strijd en lijden gerijpt en gelouterd is. De twee fronten, waartegen Comrie jarenlang gestreden heeft, antinomianisme en neonomianisme, worden ook in deze brieven weer zichtbaar. Men beseffe dat goed bij het lezen! Verliest men dit uit het oog, dan kunnen sommige passages en zinsneden uit deze brieven gemakkelijk misverstaan en zelfs misbruikt worden. Men make dan ook deze brieven niet los uit het geheel van Comrie's werken, maar leze ze tot persoonlijke stichting en onderwijs. Het is een goede gedachte van de schrijver geweest, een kort overzicht van de kernpunten van Comrie's theologie aan de publicatie van deze brieven te doen voorafgaan.

Nieuw-Beijerland, 1985
Ds. A. Moerkerken.

Alexander Comrie en het pastoraat

(De functionele waarde van zijn theologisch inzicht)

Wie zal zich verwonderen over de associatie tussen Comrie en het pastoraat? Comrie behoorde immers tot de meest gezaghebbende vertegenwoordigers in de gereformeerde traditie van het pastoraat.

Dit was dan ook een motief om deze brieven aan het licht te brengen.¹ In deze inleiding vinden wij het volgende: enkele biografische opmerkingen over de schrijver en de geadresseerde, een analyse van de brieven, achtergrondinformatie, enkele conclusies en tenslotte een afrondende waardering.

De context waarin deze brieven werden geschreven²

Omgeven door een onrustige kerkelijke sfeer had de weg door het leven de Woubrugse emeritus-predikant A. Comrie geleid naar Gouda.

Het was 1773 en Comrie - geboren op 16 december 1706 te Perth in Schotland - was nu 67 jaar. In gezelschap van zijn Catharina de Reus sleet hij aan de Goudse Westerhaven zijn laatste levensdagen (Comrie zou op 10 december 1774 overlijden).

Terugblikkend op zijn levensloop herinnerden diverse feiten aan zeer verschillende gebeurtenissen.

Op wonderlijke wijze was hij vanuit Schotland, (vermoedelijk) via de Rotterdamse zakenman A. van der Willigen, op de theologische faculteit te Groningen gekomen en uiteindelijk te Leiden tot doctor philosophiae gepromoveerd (1734).

---

1 Deze brieven werden eerder gepubliceerd door M. van Rhijn in 'Nederlandsch archief voor Kerkgeschiedenis', nieuwe serie, deel 30: 's Gravenhage 1938, als bijlage van zijn artikel over J.L. Verster en zijn vrienden, p. 125 - '66.

2 De biografische gegevens over Comrie zijn ontleend aan A.G. Honig, Alexander Comrie, Utrecht 1892.

Spoedig beriep de gemeente van Woubrugge de kandidaat en zo werd hij reeds op 1 mei 1735 door ds. Nicolaus Holtius aan deze gemeente verbonden. Na twee jaar vond hij in Johanna de Heyde zijn eerste echtgenote. Helaas al te vroeg rukte de dood haar van zijn zijde weg. nadat zij kort tevoren het leven had geschonken aan een dochter. Zij zou in zijn herinnering voortleven als zijn eerste maar ook meest geliefde vrouw.

In de periode 1739-1750 verschenen Comrie's praktikale werken; respectievelijk: Het ABC des geloofs (1e en 2e ed., in 1739; 3e ed. 1743; 4e ed. 1745, 5e ed. 1746), Verhandeling van eenige Eigenschappen des zaligmakenden geloofs (1e en 2e ed. 1744, 3e ed. 1747), Verzameling van Leerredenen (1e ed. 1749/'50, 2e ed. 1750/'51). Uiteraard treden in deze geschriften Comrie's pastorale kwaliteiten het duidelijkst aan het licht.

Medio de achttiende eeuw verschaften zich antinomiaanse en neonomiaanse dwalingen op spitsvondige wijze toegang tot de denkwereld van bepaalde gereformeerde theologen. Vanuit dat oogpunt vertaalde Comrie in dezelfde periode diverse Engelse geschriften die speciaal tegen deze dwalingen waren gericht. Zo verschenen bijvoorbeeld: De Verborgentheid van de Evangelische heiligmaking (1739) van Walter Marshall, Beschouwing van het verbond der genade (1741) van Thomas Boston (welke uitgave Comrie vergezeld deed gaan van een voorrede over het werkverbond), én: de gelijkenis der tien maagden (1743) van Thomas Shephard.

Tussen 1750 en 1760 hield Comrie zich hoofdzakelijk bezig met het uitgeven van leerstellige en polemische werken³).

De uitgave van het eerste deel van zijn Stellige en Praktikale Verklaring van den Heidelbergischen Catechismus (1753) gaf aanleiding aan prof. J.J. Schultens tot het schrijven van een

---

³ Comrie maakt in zijn tweede brief melding van de door hem verzorgde vertaling van 'Mergh des Euangeliums ofte kort sommier van de leere van Godts verbonden' (...), Amsterdam 1757, van de hand van Edward Fisher. Dit werkje werd door hem uitgegeven onder het pseudoniem 'Philaethes Irenaeus'. In de vernieuwde vertaling van Verhandeling over de Waare Evangelische heiligmaking (1772) acht P. Nieuwland dit werk van Fisher van hetzelfde gehalte als de werken van Hervey en Marshall (zie de voorrede). In de bibliografie van Honig wordt dit werkje niet genoemd op de lijst van door Comrie vertaalde geschriften.

uitvoerige Waarschuwung op verscheide stukken der Katechismusverklaaringe van A. Comrie (1755).

De verdediging door J. van den Honert c.s. van de niet ten onrechte van sociniaanse dwalingen verdachte A. van der Os had ten gevolge dat Comrie samen met zijn bevestiger en nu ook zijn vriend Nicolaus Holtius - predikant te Koudekerk - een Ontwerp van het Examen van Tolerantie het licht deed zien (1753-'59). Na 1760 komen wij nog een drietal werken tegen, waarvan er twee van de hand van andere auteurs zijn (nl. Owen en Voetius). Zijn in 1761 uitgegeven Brief over de rechtvaardigmakinge des zondaars is voor het goed verstaan van Comrie's gedachten van veel belang, omdat deze brief na een moeizame dracht ter wereld kwam als een voldragen vrucht.

Voorzover bekend heeft Comrie na 1763 niet meer gepubliceerd en ook geen nieuwe edities van zijn boeken verzorgd. In 1773 - het jaar waarin de eerste nu opnieuw gepubliceerde brief werd geschreven - kon onze emeritus-predikant dus enerzijds tevreden, maar anderzijds minder voldaan terugblikken op een werkzaam en productief leven.

Het gaf natuurlijk voldoening te weten dat de Heere Zijn Geest zo overvloedig aan zo'n nietig mensje wilde geven, dat hem de geestkracht en de wilskracht bezielend bijbleef om gevaarlijke dwalingen met mond en pen te bestrijden. Anderzijds was het de vraag in hoeverre de invloed van zijn werk toereikend bleek om de geesten van de waarheid te overtuigen. Hoeveel misverstand leefde er in de orthodoxe flank van de kerk, na zijn uiteenzetting van "de rechtvaardigmaking van eeuwigheid". Prominente theologen bleken de essentie van zijn visie - en derhalve ook de implicaties ervan en de consequenties voor het reformatorisch denken - te misduiden; en als de groten voorgaan volgen de kleinen.

Maar ook mocht Comrie het jammer vinden dat hij twee voornemens niet had kunnen uitvoeren, nl. de uitgave van de op deel 1 van zijn catechismusverklaring volgende delen, en het derde deel van zijn leerredenen.

Bovendien was op 10 februari 1773 zijn gelijkgezinde wapenbroeder N. Holtius de eeuwige rust ingegaan. Overigens

begon Comrie's vitaliteit in toenemende mate af te nemen, zodat omstandigheden hem de hoop benamen op het alsnog verwezen lijken van zijn intentie.

Het contact met J.L. Verster⁴

Het is nu eenmaal een onveranderlijk gegeven dat bij het ouder worden de vriendenkring van leeftijdgenoten kleiner wordt. Evenzo verging het Comrie. Toch betekende de teruggang van het vriendencontact nog geen vereenzaming voor hem. Dat blijkt wel uit de hierbij opnieuw uit gegeven brieven. Wij moeten ons wel sterk vergissen als wij niet nog meerderen dan de geadresseerde, tot zijn bekenden mogen rekenen. Te denken valt in dit verband aan bijvoorbeeld Jan Willem de Heyde, predikant te Rotterdam, en Cornelis Brem, ouderling van de Schotse gemeente te Rotterdam. De persoon die in verband met het pastoraat van Comrie in het bijzonder onze aandacht vraagt is jeugdiger dan beide genoemden. Misschien - ja, waarschijnlijk zelfs - is hij de jongste van Comrie's bekenden. Op 20 april 1745 werd hij te 's Hertogenbosch geboren als oudste zoon van Jasper Verster en Catharina Dignis de la Motte, die hem bij zijn doop Jean Louis noemden. Hij ontving een streng gereformeerde opvoeding in piëtistische geest, ging in Utrecht theologie studeren en werd in 1770 predikant te Zuilen. Daarna verwisselde Verster nog driemaal van gemeente. Hij vertrok in 1772 naar Wageningen, in 1773 naar Dordrecht en in 1777 naar Rotterdam, waar hij op 21 september 1814 overleed. De levensweg van Verster zou zijn gemarkeerd door uiteen lopende, soms opzienbarende feiten. Terzake een voornaam hoofdstuk der gereformeerde belijdenis week hij van het spoor dat zowel zijn oude vriend Comrie als zijn leermeester G. Bonnet hem hadden gewezen, en volgde hij de verlichte theoloog J.J. le Sage ten Broek⁵). Anderzijds heeft hij zich

---

4 De biografische gegevens over J.L. Verster zijn ontleend aan het artikel van M. van Rhijn, t.a.p.

5 J.J. le Sage ten Broek meende, dat het borgtochtelijke aspect in de heilsgeschiedenis was beperkt tot de dood van Christus in onderscheid van Diens overig leven en lijden op aarde, dat z.i. geen borgtochtelijk karakter droeg. Zie J.P. de Bie, Het leven en de werken van Petrus Hofstede, Rotterdam, 1899, p. 142 v.

met heel zijn persoon ingezet voor de geboorte en groei van het Nederlandsch Zendinggenootschap dat op 21 december 1797 ten zijnen huize werd opgericht.

Voor het verstaan van de pastorale wenken die in de onderhavige brieven zich nu binnen ons blikveld bevinden, kan het nuttig zijn te bedenken op welke wijze en langs welke weg het persoonlijk contact tussen Comrie en de zoveel jongere Verster tot stand kwam.

Het exacte tijdstip waarop de vriendschapsbanden voor het eerst werden gelegd ligt wat in het duister. De eerste brief van Comrie maakt echter duidelijk dat deze brieven als een direct gevolg van deze ontmoeting moeten worden beschouwd.

De beweegreden waardoor Verster zich speciaal tot Comrie wendde laat zich slechts raden. Er is immers geen sprake van enige bloedverwantschap, evenmin als iets erop wijst dat er tussen de familie Verster en Comrie een bijzonder vriendschappelijke relatie bestond. Bovendien lagen hun woonplaatsen zo ver uiteen dat zij elkaar, normaliter, nóch in classicaal nóch in synodaal verband konden ontmoet hebben.

Het is mogelijk dat de door zijn praktikale geschriften in pastoraal opzicht veelszins geachte Comrie de aandacht van Verster heeft getrokken. Blijkens de tweede brief wist Comrie dat Verster over zijn geschriften beschikte. Dit is dus de meest voor de hand liggende verklaring voor het contact van Verster met Comrie. Wij stellen ons voor dat Verster zich vanuit Wageningen heeft begeven naar Woubrugge, om daar eens openhartig met de bekende schrijver van gedachten te wisselen.

Het diepste motief zal echter niet de bekendheid, noch de bekwaamheid van Comrie zijn geweest, maar de geestelijke verwarring waarin Verster zich bevond. Zijn zielenood bracht hem in confrontatie met de door ervaring en bevinding gerijpte Comrie. In elk geval, omstreeks 1772 vond Verster op 27-jarige leeftijd vrede door het bloed des kruises; een vrede waarop hem het recht van meer dan één zijde werd betwist. Toch was dit de vrede der ziel, waarnaar hij vanaf zijn 16e jaar op alle denkbare plaatsen tevergeefs had gezocht en die hem nu vanuit het merg van het evangelie werd geschonken.

Langs deze weg zou hij de soms subtiele tegenstelling tussen de werken van het vlees en de werken van de Geest bevindelijk ontdekken. Onder het bestel des Heeren mocht Comrie op deze weg Verster tot geestelijk leidsman zijn. En dat was hem waarlijk wel toevertrouwd! Comrie zou zich aan Verster doen kennen als een vaderlijke vriend.

Pastorale adviezen

Voordat wij onze blik laten rusten op de pastorale raad die Comrie in deze brieven geeft, dienen wij van elke brief het thema te weten. In de eerste brief maakt Comrie gewag van een ontmoeting, waarbij Verster zijn bevindingen aan hem voorlegde. Comrie constateert vrijmoedig het stempel van de Heilige Geest op de bevindingen van Verster. Voorts wijst hij hem op het nut van zijn geestelijke problemen, met het oog op de groei van het geloof. Dit laatste treffen wij ook aan in de tweede brief. In het bijzonder vinden wij hier een pastorale explicatie inzake de verhouding waarin de gelovige staat tot Wet en Evangelie. Deze verhouding wordt door de gelovige niet altijd recht verstaan, en dat kan nare gevolgen hebben voor het staan in de vrijheid waarmee Christus heeft vrijgemaakt.

In zijn eerste brief legt Comrie de vinger bij de bewustheid van persoonlijke verlorenheid. Ten einde door het ware geloof in Christus, God als volkomen zaligmaker te kennen, is inzicht in de realiteit van de geestelijke doodstaat noodzakelijk. Comrie typeert deze ervaring als een kenmerkend onderscheid van de algemene overtuiging. Tijdgelovigen hebben de evangelische troost slechts rationeel gegrepen en missen juist omdat de diepe doorwerking van de Heilige Geest bij hen ontbreekt, het geestelijk geloofsvermogen om de vleselijke hartstochten effectieve weerstand te bieden. Uit dien hoofde duidt Comrie hen aan als antinomianen (wetsbestrijders). Hij beschrijft de consequenties van het onderscheid tussen de algemene en de zaligmakende werking van de Heilige Geest.

Nadat Comrie aldus zijn jeugdige vriend heeft bemoedigd memoreert hij het profijt van de geestelijke aanvechting en

verlating. Hierdoor wordt optimistische zelfingenomenheid voorkomen en tenslotte de ziel alleen getroost met hetgeen in Christus is geschonken.

Comrie adviseert zijn vriend zich aan te sluiten bij de eenvoudige, maar oprechte gelovigen.

In het bijzonder waarschuwt hij voor neonomiaanse denkbeelden die bij bepaalde informele gespreksgroepen ingang hadden gevonden. Daar maakte men van het genadeverbond een nieuw werkverbond, door voor de aanvaarding van het Evangelie condities te stellen. Verster was kennelijk op pijnlijke wijze met deze denkbeelden geconfronteerd. Hiermee verband houdend verklaart Comrie beknopt het onderscheid tussen uit- en inwendige roeping in het algemene aanbod van genade. Het inzicht in enerzijds de radicale verlorenheid en anderzijds Gods algenoegzame genade in Christus is de weg waarlangs de Geest de algemene boodschap van het Evangelie in het bijzonder aan de ziel toepast, waarna het geloof het Evangelie actief aanvaardend zich erop verlaat. Het hartelijk leedwezen over de zonde krijgt dan vervolgens geen conditioneel (neonomiaans), maar een consequent karakter. Zo staat de evangelische droefheid dus diagonaal op een neonomiaans wettisch berouw. Daar het geloof zich concentreert op een verzoend God en Vader is het hartelijk leedwezen gecombineerd met een hartelijke vreugde in God door Christus. Het behoeft nauwelijks betoog, dat hier de wortels liggen van de evangelische heiligmaking.

Het haten en vlieden van de zonde en de hartelijke lust en liefde om naar Gods geboden in alle goede werken te wandelen is slechts mogelijk in de bevindelijke geloofsvereniging met de Heere Jezus Christus, omdat Hij tegen zonde en onreinheid de geopende Fontein is.

De achtergrond

Van deze brieven vragen zowel de strekking als enige uitdrukkingen om een beknopte toelichting. Als we hieraan gehoor geven, dan betekent dat allerm minst dat wij Comrie's dogmatiek uiteen gaan zetten. Geïnteresseerde lezers kunnen daarvoor

terecht bij een verscheidenheid aan literatuur, waarvan wij hier slechts noemen het proefschrift over Comrie, van A.G. Honig, en de Gereformeerde Dogmatiek, deel 4, van H. Bavinck. Hier beperken we ons tot enige praktische opmerkingen over Comrie's visie op respectievelijk: overtuigingen die het geloof voorafgaan, wedergeboorte en geloof, de rechtvaardiging.

1. Overtuigingen die het geloof voorafgaan

Vooraf in zijn tweede brief bezigt Comrie enige uitdrukkingen die op onbevungen lezers wat boud kunnen overkomen, en bij sommigen zelfs misverstand kunnen wekken. Bijvoorbeeld: wij lezen in zijn tweede brief de zinsnede: "Zij, die vóór de omhelzing van Jezus en Zijn voldoening berouw en leedwezen eisen, zijn eigen vrienden van de satan".

Vergeleken met zijn Catechismusverklaring (1753, p. 101v.) zou de indruk kunnen worden gewekt, dat hier sprake is van een *contradictio in terminis*. Want hoewel Comrie daar de werkingen van de wet, voorzover ze buiten geloofsvereniging met Christus plaatsvinden, kwalificeert als algemene en niet-zaligmakende overtuigingen, merkt hij toch ook op dat ze ten aanzien van de uitverkorenen voortkomen uit de bijzondere voorzienigheid Gods. Wij moeten er nota van nemen dat deze overtuigingen uit de Wet door de Geest, hoewel gewrocht krachtens Gods bijzondere voorzienigheid, nochtans plaatsvinden in een *onherboren ziel*.

Er is hier juist geen enkele sprake van ook maar de allerminste voorbereiding tot het geloof van 's mensen zijde. Deze overtuigingen gaan uitsluitend van God uit en staan in relatie tot de Goddelijke verkiezing. Hoewel zij dus in zichzelf niet zalig makend zijn, is hun karakter toch heilzaam. In het volgende uitvoerige citaat zegt Comrie bijvoorbeeld:

"Nochtans geloven wij heilig, dat gelijk God een bijzondere bestiering en beoging heeft in Zijn gehele voorzienigheid omtrent de uitverkorenen, zowel voor als na hun bekering. Hij hen ook met een oogmerk onder deze tucht van de vurige wet stelt, om hen daardoor te doen vallen, en om in hen ten onder te brengen alle hoogten van eigen werk, die zich tegen de vrije genade verheffen;

en om Zijn weg voor Christus, en de vrije genade te banen, zodat de Heiland, als Hij hen gestaltelijk dood in zichzelf vindt; de dingen, die hun gewin waren, schade en drek achtende, en onder een gevoelen, dat zij zo geheel dood zijn, dat als de zaligheid om ene zucht, of zoveel als het schrapsel van een nagel moest bekomen worden, zij dan eeuwig zouden moeten verloren gaan." (p. 405).

In het licht van dit citaat is te zien dat Comrie met uitspraken als bovengenoemd, geenszins de intentie had om te miskennen de functie van de Wet als kenbron van de wezenlijke ellendestaat, waarin men van nature verkeert; integendeel!

Bedenken wij bovendien dat Comrie zijn hele leven had te kampen met remonstrantse denkbeelden, dan zijn spreekwijzen als deze goed te verstaan. Insluipende gevoelens der Remonstranten begonnen in zijn dagen actueel te worden. Er werd in zo'n toenemende mate gesproken van een natuurlijke ontvankelijkheid voor het evangelie. Deze gedachtengang werd dan wel onder woorden gebracht als een 'voorbereiding op het geloof'. Dit nu hield enerzijds een miskennis in van de natuurlijke doodstaat en huldigde anderzijds onder gecamou fleerde gedaante de verlossing door de wet. Want zoals in het Paradijs gehoorzaamheid aan het proefgebod voorwaarde was voor de eeuwige gemeenschap met God, zo werden nu bekering en berouw voorgesteld als te volbrengen voorwaarden ter verkrijging van Gods genade in Christus. Terecht omschreef Comrie deze opvatting dan ook met neonomisme (leer van een nieuwe wet).

Gezien het feit dat Comrie zich vierkant tegenover neonomisme opstelde komt het ons heel consequent voor dat hij uitdrukkelijk zich distantieerde van de term 'voorbereidende werkzaamheden'. Uiteraard deed hij daarmee niet tekort aan de nadruk op de kennis der ellende uit de Wet, zoals deze nadruk althans werd gelegd in de lijn van de gereformeerde belijdenis en de recht zinnige theologen. In dat opzicht merkte Comrie ze aan als gerelateerd aan de verkiezing Gods, en daarom in de hand des Geestes aangewend ter bekoming van Gods bijzonder oogmerk.

Met nadruk moet nog eens worden opgemerkt, dat deze roerselen door de wettische overtuiging van de Heilige Geest door Comrie

niet werden geleerd met de bedoeling om verloren zielen vatbaar en ontvankelijk te maken voor de genade van wedergeboorte en geloof. Om zich hierin duidelijker te onderscheiden van zijn neonomiaanse tijdgenoten ruilde hij de term 'voorbereidend' in voor de term 'voorafgaand'. Inderdaad, in 't licht van zijn tijd een wijze en voorzichtige ruil.

2. Wedergeboorte en geloof

In deze brieven worden wedergeboorte en het geloof zo nauw aan elkaar verbonden, dat een scheiding tussen beide niet mogelijk is. Dit mag dan ook niet. Een dominant thema in Comrie's werken is juist het verband tussen wedergeboorte en geloof, en tussen geloof en wedergeboorte. Deze respectieve volgorde heeft te maken met de verhouding waarin het geloof staat tot enerzijds de staatsverwisseling en tot anderzijds het proces van de heilig making; anders gezegd: de relatie van geloof tot wedergeboorte in engere zin (zie H.C. antw. 8), en tot wedergeboorte in ruimere zin (zie N.G.B. art. 24).

a. Verhouding staatsverwisseling - geloof

In zijn Verhandeling van eenige eigenschappen des zaligmakenden geloofs (3e ed., 1747, p. 116) geeft Comrie ons een klare definitie van de wedergeboorte in engere zin: "Het is een almachtige, onwederstandelijke scheppende daad van de Drie-enige God, Vader, Zoon en H. Geest, maar aller bijzonderst van de H. Geest, waarin het uitverkoren vat, de uitverkoren mens de eerste stamselen van het nieuw schepsel ingelegd wordt; zodat hij als een embryo in 's moeders lichaam leeft, en alle delen van een mens wezenlijk heeft, schoon het nog niet tot die volmaaktheid gekomen is, waartoe het naderhand zal gebracht worden".

Interessant in deze omschrijving zijn vooral de uitdrukkingen 'embryo' en 'zaad'. Zoals een ongebooren vrucht voor honderd procent de algehele menselijke ontwikkeling in aanleg bevat, zo is de nieuwe schepping van de Heilige Geest in beginsel voorzien

van alle delen van het geestelijke leven. Evenzo is de nieuwe schepping als in biologisch opzicht het zaad van een boom, dat, hoewel niet formeel en zichtbaar, toch wezenlijk en inhoudelijk in aanleg ook reeds een boom is; d.w.z. de nieuwe schepping is volwaardig geestelijk leven en tevens begiftigd met de natuurlijke aanleg om in het geestelijke leven op en uit te groeien.

Deze vergelijking met het zaad spitst Comrie in zijn Catechismus verklaring toe op het geloof, met woorden als de volgende (zie p.436): "De inlijving geschiedt door een ingestorte hebbelijkheid des geloofs, of door een ingewrocht geloof, dat als het zaad Gods blijft." Met deze enkele woorden wordt kernachtig als met een concentrische cirkel aangegeven waar het in zijn hele visie op de wedergeboorte - geloof om gaat. In de wedergeboorte wordt het geloof geschonken: wedergeboorte en geloof vallen samen, in die zin dat zij beide op hetzelfde tijdstip door de herscheppende werking van de Geest van Christus worden gewrocht als het beginsel van de op- en voortgang van het geestelijke leven.

Wij gaan nu voorbij aan de door hem genoemde - en theologisch gefundeerde - onderscheiding van habitus (hebbelijkheid) en actus (dadelijkheid) van het geloof. Slechts zij in dit verband opgemerkt dat het eerstgenoemde een aanduiding is voor het wezen des geloofs, dat de potentie bevat tot het oefenen van daden des geloofs (actus). Uit het bovenstaande is voldoende duidelijk, dat wedergeboorte en geloof in beginsel samenvallen, en dat het geestelijke leven en de daden van het geloof vanuit de herschepping door de Heilige Geest en de instorting van het geloof eendrachtig optrekken.

Hier hebben wij een pregnant element van Comrie's leer over de verhouding wedergeboorte - geloof. Het grote belang ervan blijkt nader als wij letten op de bron, waaruit de nieuwe schepping c.q. de instorting van het geloof ontstaat.

Haar bron vindt het nieuwe leven in 'de zeer nauwe, verborgen, allerwaarachtigste en onscheidbare betrekking tussen Christus en de gelovige, waardoor de persoon Christus, door de Heilige Geest, mét de persoon van de gelovige, en omgekeerd, door het geloof alzo wederzijds met elkander verenigd worden, dat zij één verborgen lichaam met Christus, het Hoofd deszelfs, uitmaken,

en deel hebben aan al de weldaden die Hij verworven heeft (vgl. H.C. verklaring, p. 416).

Het nieuwe leven is dus in directe zin verbonden met Christus, primair aangemerkt als Borg en Hoofd van het genadeverbond. Christus is Zijn uitverkorenen de fontein des heils, zelfs eer er enigszins sprake kan zijn van geestelijk leven (p. 417). In de 'krachtige roeping' worden zij met Christus verenigd en wordt het heil hen op de volgende wijze toegepast: eerst is het Christus, Die Zich met de uitverkorenen verenigt, in welke vereniging Hij hen door de Heilige Geest vernieuwt, en vervolgens zijn het de uitverkorenen, die zich nu met Christus verenigen door het geloof (p. 420). Op deze volgorde dienen wij wel te letten, daarjuist hier een principieel verschil aan het licht komt tussen de vrije-wilsgedachte en de gereformeerde leer. Waar in de eerstgenoemde de vereniging met Christus wordt toegeschreven aan de daad van het geloof, daar wordt dit in de laatstgenoemde toegekend aan Christus, Die, Zich door Zijn Geest met de dode zondaar verenigend, als met Zichzelf verenigend beginsel van het geestelijke leven in de wedergeboorte het geloof instort.

b. Verhouding geloof - wedergeboorte

Nadat wij gezien hebben dat in de staatsverwisseling het met Christus verenigend geloof, insluit het vermogen tot het dadelijk geloven en het praktiseren van het geestelijke leven, beseffen wij, dat het nuttig en verhelderend kan zijn nu ook te overwegen op welke wijze Comrie dit principe toepast op de verhouding waarin het geloofsvermogen staat tot het levenslange proces van de wedergeboorte (in ruimere zin). Zonder in deze inleiding bijzondere aandacht te wijden aan zijn uiteenzetting van de natuur van het geloof, merken wij slechts datgene aan wat Comrie betrekkelijk deze onderlinge samenhang beknopt heeft toegelicht in zijn catechismusverklaring (p. 427-429).

De graduele intensiteit van de geloofswerkzaamheden wordt bepaald door twee essentiële factoren, namelijk: de mate waarin het geloof zwak of sterk is, en de kracht waarmee door het licht van de Heilige Geest de inhoud van het Woord Gods op het geloof

inwerkt. De hoedanigheid en de kracht van de geloofs daden worden voornamelijk bepaald door deze twee factoren. Hierbij is nodig te bedenken, en kan ook niet genoeg worden benadrukt, dat deze hoedanigheid en kracht van de geloofs werkzaamheden niet de minste invloed heeft op de kwaliteit en het wezen van hun krachtbron: het in de staatsverwisseling ingewrochte geloof. Immers is het geloof, zijnde een nieuwe schepping van de Geest, in haar aard en natuur volkomen, en in dit opzicht dan ook onderscheiden van haar daden.

De beslissende betekenis van het ingewrochte geloof wordt nog duidelijker, als men in acht neemt dat zieleroerselen en geestelijke ervaringen alleen dan een 'zaligmakend' karakter dragen, wanneer ze voortvloeien uit het geloof. Het is met de hoedanigheid van de bevinding in het geestelijke leven zo gelegen, dat zij ondergeschikt is aan, en afhankelijk van de vrijmachtige wijze waarop de Geest met het Woord Gods inwerkt op het geloof. Werkt de Geest in op het geloof met de wet, dan heeft dat een zaligmakende *geloofskennis* van zonden en ellende ten gevolge; hetgeen zich openbaart in droefheid en schuldbelijdenis. Werkt de Geest in op het geloof met het evangelie, dan volgen daarmee overeenkomstige geloofswerkzaamheden, zoals het verlangen naar, en toevlucht nemen tot Christus. En drukt de Geest het evangelie met kracht op het geloof, dan uit het geloof zich in daden als aannemen, vertrouwen, rusten en verzekeren. In 't hele proces van de wedergeboorte of het geestelijke leven neemt deze onderscheiding tussen het geloof en haar daden derhalve een kardinale plaats in.

Als men deze pastorale brieven van Comrie aan zijn bekommerde vriend leest, zal dan ook opvallen dat zij voornamelijk worden beheerst door de onderscheiding tussen het *geloof* als volkomen schepping van de Geest, en het geloven als daad die in trap en mate onderhevig is aan bovengenoemde factoren. Tot verdieping in deze hoogst belangrijke materie kunnen wij een ieder Comrie's vroegste praktikale verhandeling, uitgegeven onder de titel 'Het ABC des geloofs' zeer aanbevelen!

3. Rechtvaardiging

De climax in deze brieven wordt gevormd door de achterliggende gedachte van de leer der rechtvaardiging. Voorzover de rechtvaardigingsleer betrekking heeft op het menselijk bewustzijn, wordt ermee bedoeld die Godsdaad welke plaatsvindt in de vierschaar der consciëntie, waarbij God op grond van de borg- gerechtigheid van Christus door de toepassing van de Heilige Geest de mens vrijspreekt van schuld en straf der zonde en een recht toewijst ten eeuwigen leven.

Met uitzonderlijke precisie onderscheidde Comrie de rechtvaardiging voorzover deze plaatsvindt in de vierschaar der consciëntie, van de rechtvaardiging voorzover deze in het Wezen Gods inblijft. In laatstgenoemd opzicht heeft de rechtvaardiging in onderscheid van eerstgenoemd opzicht geen betrekking op uitverkorenen als wedergeborenen, maar op uitverkorenen als in Adam gevallen en in Adam verlorenen. Wij zien hier dus twee zijden van de rechtvaardigingsleer: enerzijds heeft zij betrekking op het Wezen Gods en draagt dan een objectief (voorwerpelijk) karakter; anderzijds heeft zij betrekking op de wedergeborenen, en is dan subjectief (onderwerpelijk) geaard. De rechtvaardiging voorzover zij een op het Wezen Gods betrekkelijk en derhalve een voorwerpelijk karakter draagt, verdeelt Comrie onder in drie trappen:

- De rechtvaardiging van eeuwigheid, krachtens de borgstelling van Christus in de Raad des vredes. In deze trap van de rechtvaardiging rekent God Zijn uitverkorenen de te volbrengen gerechtigheid van Christus reeds toe van eeuwigheid.

- De rechtvaardiging in de opstanding van Christus. In deze trap van de rechtvaardiging rekent God Zijn uitverkorenen de door Christus plaatsvervangend-volbrachte, lijdelijke en dadelijke gehoorzaamheid aan de wet en de voldoening aan het recht Gods toe in Diens glorieuze verrijzenis uit de staat des doods.

- De dadelijke rechtvaardiging. Dit is het moment dat aan de levendmaking en de instorting van het geloof direct voorafgaat, waarin God, om de borggerechtigheid van Christus, door de Heilige Geest de uitverkorenen overzet uit de staat der zonde in

Adam, in de staat der genade in Christus als de Tweede Adam⁶

Van de twee eerstgenoemde trappen in de rechtvaardiging is in deze brieven geen sprake, waarom wij in dit verband daaraan in het vervolg kunnen voorbijgaan. Maar inzake de onderscheiding tussen de dadelijke rechtvaardiging én de rechtvaardiging in de vierschaar der consciëntie moeten wij één en ander opmerken. Voor beide trappen in de rechtvaardiging gebruiken we de door Comrie respectievelijk gehanteerde begrippen: *dadelijke* rechtvaardiging en *lijdelijke* rechtvaardiging.

a. Dadelijk rechtvaardiging

De volgende definitie geeft ons een duidelijk beeld van de samenhang die er is tussen de eerste twee trappen der rechtvaardiging en de dadelijke rechtvaardiging: "Onze rechtvaardigmaking van de zijde Gods, geschiedt door onmiddellijke, directe en voorafgaande toerekening van Christus' Borggerechtigheid tot rechtvaardigheid: uit welke toerekening, als de enige Gode betamelijke grond, voortvloeit het geschenk van de Heilige Geest, die in de inwendige en krachtdadige roeping, ons Christus inlijft door inwerking van het geloof in onze harten, door hetwelk wij Christus en al Zijn weldaden aannemen, en op Hem ter zaligheid betrouwen" (Brief over de Rechtvaardigmaking des zondaars, 4e ed. Utrecht 1889, p. 90, 91).

Van deze omschrijving hebben wij vooral te onthouden dat aan de toepassing van Christus' verworven heilsgoederen in de orde van roeping, wedergeboorte en geloof, de toerekening van de borggerechtigheid van Christus voorafgaat!

Wanneer het uur van Gods welbehagen is aangebroken ontheft de HEERE God, door een overgaande daad, Zijn uitverkorenen van de natuurlijke verbondsbetrekking waarin zij staan tot de gevallen Adam en herstelt hen metterdaad in de oorspronkelijke staat der rechtheid door de gerechtigheid van Christus hen metterdaad toe te rekenen. *Onmiddellijk* hierop volgt de gave van de Heilige Geest en door wedergeboorte en geloof de dadelijke inlijving in het

---

⁶ De dadelijke rechtvaardiging is dus zowel objectief als subjectief.

genadeverbond. Dit nu is de eigenlijke rechtvaardiging van de goddeloze, waarvan Paulus gewaagt in Rom. 4, vs. 5-6 (zie p. 120, 121).

In de volgende paragraaf zullen wij opmerken dat Comrie in deze onderscheiding tussen lijdelijke en dadelijke rechtvaardiging aan de gereformeerde rechtvaardigingsleer het volste recht heeft doen wedervaren. In de voorrede op zijn catechismusverklaring zet Comrie uiteen, dat door deze leer de pelagiaanse en neonomiaanse rechtvaardigingsgedachte (waarin wordt gesteld dat het geloof in orde aan de rechtvaardiging in het oordeel Gods voorafgaat) ten enenmale wordt omvergeworpen.

b. Lijdelijke rechtvaardiging

Vooraf in zijn eerste brief wil Comrie Verster op het hart drukken dat evangelisch geloofsvertrouwen op de borg Christus tot stand komt door de onwederstandelijke kracht waarmee de Heilige Geest enerzijds grondig overtuigt van de staat der ellende waarin wij door de zonde zijn gekomen, en anderzijds geloofskracht schenkt om de borggerechtigheid van Christus te ontvangen. De bijzondere werkingen van de Heilige Geest stuwden de ziel naar de rechtvaardiging uit het geloof. Omdat dit deel van de rechtvaardiging plaatsvindt dóór het geloof, is het onderscheiden van de vorige trappen die immers vóór het geloof plaatsvinden. Om in de rechtvaardiging dóór het geloof het receptieve karakter van het geloof te doen uitkomen wordt zij omschreven met 'lijdelijke rechtvaardiging'. Deze leer van de lijdelijke rechtvaardiging heeft Comrie elders uiteengezet (zie b.v. Eigenschappen des zaligmakenden geloofs, p. 23-47), en Brief over de rechtvaardigmaking, p. 158 - '74). Hier volgen wij de uitleg in zijn Brief over de rechtvaardiging. Beknopt vatten we deze uiteenzetting samen.

Er wordt in de consciëntie van de in de roeping levendgemaakte zondaar een zogezegd juridisch proces gehouden. God spant in de consciëntie Zijn vierschaar en de ziel wordt gedagvaard voor het Goddelijk tribunaal. Wat zij in dat tijdsgewricht ervaart wordt door Comrie aldus beschreven: "Het allereerste werk van God in

deze gespannen vierschaar, is het werk van waarachtige overtuiging door de Heilige Geest, de wet van God als het middel daartoe gebruikende, en met zijn eis en vurige bliksemstralen van vervloeking indringende, met zulk een onwederstandelijke kracht van overreding en betoog van de waarheid van alles waarover Hij de mens overtuigt, dat alle loochening, uitvluchten, bewimpelingen of uitstellingen hem zo ontnomen worden, dat de mond gestopt wordt en de mens voor God in de dood invalt".

Krachtiger kan het niet worden gezegd.

In de onweerstaanbare werking van de Heilige Geest heeft de wet de functie van het ontdekkende instrument dat de ziel totaal en radicaal van eigengerechtigheid en zelfgenoegzaamheid ontbloot. De tuchtiging tot Christus geschiedt op pijnlijke en gevoelige wijze. Omdat dit een organisch element is van de rechtvaardiging in de vierschaar der consciëntie is de bevinding ervan onafscheidelijk en noodzakelijk!

Hoewel in de levendmaking het geloof is ingestort als hebbelijkheid, en beginsel van alle werkzaamheden in het geestelijke leven - zoals wij hebben gezien - en in orde dan ook aan de rechtvaardiging in de vierschaar der consciëntie voorafgaat, is het zodra de Geest met de wet arresterend op de ziel inwerkt, volstrekt lijdelijk. Het geloof is hier uitsluitend receptief, 'de hand die ontvangt'.

Het volgende onderdeel van de rechtvaardiging in de vierschaar der consciëntie is 'het zaligmakend werk van de verlichting onzes verstands in de kennis van Christus, welke de Heilige Geest, als een Geest des geloofs, door middel van het Evangelie werkt'.

De Geest ontsteekt in de duisternis waarin de ziel zich bevindt een Goddelijk licht. Aangemerkt als 'de voorname werk-oorzaak' werkt de Geest dit licht onafhankelijk van enig middel buiten zichzelf. Hoewel Hij aldus dit Goddelijk licht onmiddellijk in de ziel werkt, handelt Hij voorts via het Evangelie. Want het Evangelie is ten opzichte van het geloof het middel waardoor Christus aan de ziel wordt geopenbaard. Maar de Persoon en verdiensten van Christus zijn voor het geloof een onmiddellijk object. Teneinde dit goed te verstaan moeten wij bedenken dat in de rechtvaardiging in de vierschaar der consciëntie de werkzaamheden van het geloof

niet zijn gericht op enig middel, maar op de Persoon en de verdiensten van Christus. Deze is het verheven Voorwerp met Wie het geloof zich verenigt, in Wie het eindigt en op Wie het berust. De Geest werpt zoveel licht op het Evangelie dat de ziel ontwijfelbaar wordt verzekerd van de volle raad Gods aangaande de verzoening door voldoening, die in Christus' borggerechtigheid haar vervulling heeft ontvangen. Daarbij wordt zij krachtig overtuigd dat in het Evangelie deze verzoening haar persoonlijk wordt aangeboden, dat het middelaarswerk van Christus tot zaligheid algenoegzaam is voor allen die door Hem tot God gaan, en dat Hij haar persoonlijk roept om Hem in zelfverloochening aan te nemen als de Heere hare gerechtigheid. Door de werkingen van de Geest wordt de ziel nu ook onweerstaanbaar overgebogen en gewillig om deze gebaande weg der verzoening metterdaad te bewandelen.

De verzekering in de ziel van het persoonlijk aandeel aan de rechtvaardiging is als een noodzakelijk gevolg van het voor gaande het derde organisch element van de rechtvaardiging in de vierschaar der consciëntie. Het is een zeker vertrouwen dat de vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid niet aan de ziel zijn geschonken als gevolgen van de geloofsdaad..., maar als gevolgen van een Godsdaad waarin Zijn oneindige almacht zich luisterrijk manifesteerde eer het rechtvaardigend geloof haar aanzijn had ontvangen. Dit vertrouwen wordt door de Geest met zo'n kracht gewerkt dat de ziel niet anders kan noch wil dan de vredeboodschap gelovig aannemen. En op het moment dat de Geest dit vertrouwen des geloofs werkt, ervaart de ziel de vrede met God en is de rechtvaardiging door het geloof in de vierschaar der consciëntie voltooid.

In deze beschrijving van de leer der rechtvaardiging heeft Comrie volkomen beantwoord aan de oude orthodoxe leer der Gereformeerde kerk. De Gereformeerde kerk belijdt immers in haar symbolen dat aan het rechtvaardigend geloof de toerekening van Christus' borggerechtigheid voorafgaat (zie N.G.B. art. 22-23, en H.C. zondag 23). Comrie ontdekte de droggrond van het vermetel vertrouwen door met nadruk te betogen dat vooral daar de troostvolle betrokkenheid bij de toerekening van Christus'

borggerechtigheid heilzaam is waar de rechtvaardiging door het geloof in de vierschaar der consciëntie heeft plaatsgegrepen. In zijn brieven aan Verster worden wij dan ook geconfronteerd met de relevantie van het rechtvaardigend geloof.

Eveneens bespeuren we zijn aandacht voor de doorwerking van dit rechtvaardigend geloof in de continuïteit van het geestelijke leven. In de Brief over de rechtvaardigmaking brengt hij dit ter sprake als het vierde organisch element (p. 173 - 175). Voor de duurzaamheid van het vaste geloofsvertrouwen is frequent gebruik van Christus' borggerechtigheid een noodzakelijke aangelegenheid, wijl dagelijkse struikelingen op de weg der gerechtigheid het besef van persoonlijke verzoening met God anders zou verkeren in het gevoel van Zijn toorn over de zonde! Hart en leven worden eerst dan op evangelische wijze geheilgd, wanneer de consciëntie de reinigende besprenging ervaart met het verzoenend bloed van Christus. Met woorden, die treffend analoog zijn met het laatste gedeelte van zijn tweede brief aan Verster, besluit Comrie zijn beschrijving van dit element van het rechtvaardigend geloof aldus: "Het moet onze grote zorg zijn, dagelijks gebruik te maken van Christus' bloedige verdiensten, en altoos boven alles daarnaar te staan, dat wij de toegang tot God, niettegenstaande onze struikelingen in vele, voor ons gemoed mogen open vinden, om tot Hem door het verscheurde voorhangsel van Christus toe te gaan, om barmhartigheid te verkrijgen en genade te vinden, om geholpen te worden te bekwaamer tijd".

Conclusie

Als wij Comrie's gedachtegang over de orde waarin het heil via roeping, wedergeboorte, geloof, rechtvaardiging en heiligmaking toegepast wordt, op ons laten inwerken..., beseffen we enigermate, hoe omvangrijk deze barricade hun moest voorkomen, die op spitsvondige wijze de reformatorische soteriologie⁷ zochten te combineren met het arminiaanse

---

⁷ soteriologie = de leer aangaande de zaligheid; hieronder is mede begrepen de orde volgens welke het heil wordt uitgewerkt.

synergisme⁸.

Leerden zij, dat aan het ontvangen van de genade van wedergeboorte en geloof de voldoening aan de conditie van bekering en berouw voorafgaat, Comrie stelde daartegenover dat bekering en berouw geen voorwaarden zijn tot, maar gevolgen zijn van de genade van wedergeboorte en geloof; en waar zij leerden, dat 't de gelovige is die zich door Christus met God verzoent, daar opponeerde Comrie, dat het Christus is Die, door Zich met de zondaar te verenigen, hem met God verzoent. Terwijl de continuïteit van het geestelijke leven door de neonomianen werd gelijkgeschakeld met de activiteit van de gelovigen, betoogde Comrie dat nóch de gelovigen, nóch de geloofsdaden, maar de geloofsgemeenschap met Christus en de werking van Zijn Geest door het Woord op het geloof, deze continuïteit bepalen.

Poneerden de neonomianen dat het geloof door God in Zijn hemelse vierschaar wordt aangemerkt als volbrachte conditie tot de rechtvaardiging, Comrie wierp tegen dat het geloof een gevolg is van de borgstelling van Christus: reeds van eeuwigheid in de Raad des vredes, vervolgens in de tijd in Zijn voldoening en verrijzenis, en tenslotte in het uur van Gods welbehagen. Van orthodoxe zijde werd Comrie verweten met de leer der rechtvaardiging vóór het geloof, de leer der rechtvaardiging uit en dóór het geloof te miskennen. Maar met nadruk zette hij hiertegen uiteen, dat de rechtvaardiging uit en dóór het geloof wel degelijk door hem werd geleerd, en toonde daarbij aan dat men door eliminering van één der vier trappen van de rechtvaardiging zijn rechtvaardigingsleer karikaturiseerde. Te midden van een labyrint is het echter kwalijk zoeken naar de veilige weg. En in dat labyrint bevonden zich velen van zijn critici. Over hun misverstand dienen wij ons voor een al te hard oordeel dan ook wel te wachten!

Waardering

Deze eenvoudige, Schriftuurlijke en praktikale waarheid nu heeft

---

⁸ soteriologie = de leer aangaande de zaligheid; hieronder is mede begrepen de orde volgens welke het heil wordt uitgewerkt.

Comrie verwerkt in de pastorale brieven die door het voorzienig beleid des Heeren opnieuw het gereformeerde volk worden aangeboden. Wij begrijpen eruit dat Comrie de pastorale tact was gegeven om de grondlijnen van zijn theologie door te trekken, niet alleen in de prediking, maar blijkbaar ook in de nauwere omgang met bekommerde gelovigen. Bij Comrie zijn theologie en pastoraat in harmonie. Vanuit dat gezichtspunt kan niet genoeg worden gewezen op de geweldige betekenis voor beide: theologie én pastoraat.

Gelijk zijn werk was Alexander Comrie gebouwd op het fundament der apostelen en profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste Hoeksteen, op Welken het gehele gebouw, bekwamelijk samengevoegd zijnde, opwast tot een heilige tempel in den Heere (Ef. 2:20v.). Hij behoort dan ook tot hen, die door hun werken deelnemen in de voltooiing van de Kerk van alle eeuwen, tot aan 's werelds einde.

's Gravenhage, 21 april 1984

G.H. Leurdijk.

Weleerwaarde heer en zeer hartelijk geliefde medebroeder,

De brief ter beantwoording van de mijne is tijdig door mij ontvangen.

Gezien de omstandigheden waarin u zich thans bevindt en vervolgens nog terecht zult komen, bedroefde mij uw zwakheid zeer. Indien ooit, dan is juist nu lichamelijke welstand noodzakelijk. Toch gaf mij de wonderlijke wijze, waarop de Heere u 't beroep naar Dordrecht deed toekomen, aanleiding tot blijdschap en hoop. De Heere wilde u beproeven tot zuivering van het lichaam, opdat u daarna temeer frisse kracht zou ontvangen tot uw volgende bediening. Deze kracht bid ik u van harte toe, voor nu en voortaan. Moge het mij, zondaar, gegeven worden u neer te leggen voor de rommelende ingewanden van Gods ontferming.

Het verkwikte mij zeer uit uw brief enig bericht te ontvangen omtrent de weg die God sinds onze laatste onvergetelijke ontmoeting met u heeft gehouden. Hoewel ik slechts weinig inzicht in geestelijke zaken heb, kon ik, toen ik u voor het eerst sprak, wel vaststellen dat God genadig Zijn hand aan u gelegd had. Hij wilde u, om heilige redenen, nog wat laten tobben en werken in eigen kracht en u uw eigen begrippen laten koesteren omtrent de weg, waarlangs gij dacht tot verruiming te moeten komen. En uw kennissenkring deelde uw standpunt.

Doordat dit alles samenspande met uw wettisch hart, kwamen u deze denkbeelden niet anders voor dan heilzaam, godeverheerlijkend en onmisbaar tot zaligheid. Ja, u achtte deze denkbeelden noodzakelijk om u daardoor geschikt te maken voor vrije genade en u te versieren als een bruid voor Christus.

Uit innige liefde tot u dacht ik toen: 'Het bedroeft me en het gaat me ter harte, dat zo'n jong lief kindje niet kan zuigen aan de borsten van de zuivere evangelische troost'. Ik dacht echter: 'Hij zal zich moeten doodwerken. Hij zal, in de hoop tenslotte wat te bereiken, voor niets moeten arbeiden en zijn geld tevergeefs moeten uitgeven. En hij zal niet aflaten te werken en te arbeiden, voordat God zijn werkende armen en lopende benen in stukken breekt en hem waarlijk als een arme zondaar doet sterven, en zo laten ervaren dat de gerechtigheid niet wordt toegerekend aan

hen die werken maar die geloven. Dat wil zeggen: De gerechtigheid wordt toegerekend aan hen, die deze gave lijdelijk ontvangen en deze ontvangen hebbende er metterdaad op berusten'.

Mijn hartelijk geliefde medebroeder, wij komen tot de vrijheid der kinderen Gods niet op stel en sprong. Wanneer de erfgenaam nog een kind is, kan hij lange tijd in een toestand verkeren waarin hij zich in weinig onderscheidt van een dienstknecht. In dit opzicht is Gods weg voor ons aanbiddeijk en heilzaam. Ik wil zeggen: In deze weg worden wij onderscheiden van hen, die met een beredeneerd geloof uit hun natuurlijke kracht opklimmen tot de genade en zich troosten met een ingebeelde Christus. God laat ons door ons werken in de dood storten en zo de noodzaak van Zijn vrijmachtig afdalen tot ons op zulk een wijze ervaren, dat wij erkennen dat God ons zonder ons toedoen zalig maakt.

God Die op u zag toen gij naar Hem niet omzag, heeft u laten werken met de bedoeling u daardoor te doen sterven. Nu is Hij begonnen om u Jezus te leren kennen als volkomen Zaligmaker. God is begonnen u te leren dat in uzelf geen grond is om ci te rusten, maar dat alles in Hem is en dat gij vrijmoedig moogt zijn tegenover het vrije aanbod van Christus in het Evangelie. Dit is een wonderlijke verandering. Als wij het aanvankelijk beginnen te leren, staan wij verbaasd over de verblindende duisternis en het ongelooft waarin wij ons tevoren bevonden, en wij aanbidden God voor de zalige en godeverheerlijkende verandering.

Intussen dienen wij te bedenken, dat wij enerzijds nog maar weinig kennen van de weg van het Evangelie en van de heerlijke zaken die daarin zijn te zien: Christus met onze zonden bekleed, bekleedt ons met Zijn gerechtigheid; Christus die als onze Man alleen voor onze schuld aansprakelijk is en wij, die als de vrouw en bruid van het Lam erop uit moesten trekken om in de strijd te overwinnen, mogen nu thuisblijven om ons over Zijn overwinning te verheugen en Zijn verworven buit te delen.

Anderzijds, mijn geliefde medebroeder, o welk een oplettendheid is ons nodig om niet terug te keren tot de weg van de werken! Wij hebben in de grond een wettische neiging. De duivel zal, als een engel van het licht, niet afdalen ons aan te drijven tot de zonde, in

het bijzonder zal hij nadruk leggen op de zonde die ons van nature het naast bij ligt. Elkeen weet het best welke zonde 't meest overeenkomt met zijn leeftijd en gemoedsgesteldheid. Daarom kunnen wettische mensen en wettische geschriften ons verbazen over de wijze, waarop zij aandringen om terug te keren tot de wettische werkzaamheden van onze oorspronkelijke natuur, om ons op deze wijze in de oude slavernij terug te doen vallen. O, hoe betreur ik deze wettische neiging in mijzelf! Ik spreek hier uit persoonlijke ondervinding. U schrijft dat er veel voor nodig is om de middenweg tussen het wetticisme en de wetteloosheid te bewandelen. En zo is het: er is veel voor nodig.

Mensen die nooit zijn verootmoedigd, worden op gemakkelijke wijze wetteloos. Zo zijn er helaas thans velen. Maar zij die tevoren door genade zijn verootmoedigd, hebben - om boven genoemde redenen - weer licht nodig om niet wettisch te worden. Zo moet ik dagelijks klagen over mijzelf, dat ik, als van het ene op het andere moment, vanuit een evangelische - in een wettische gesteldheid verval en zo verward, blind en onkundig word, dat ik mijn ABC vergeet, als een blinde naar de wand tast en de eerste letters van het alfabet opnieuw moet leren.

Ik heb een uit het Engels vertaald boekje uitgegeven en dat doen voorafgaan van een voorrede over de evangelische en de wettische prediking. Om redenen heb ik er mijn naam niet bij vermeld. Het is getiteld: 'Het Mergh des Evangeliums'. Wanneer u het niet heeft, koop het. Als ik er een over had, zou ik het u cadeau doen.

Ik hoopte, dat ds. Joh. Prinsen uit Lekkerkerk in aanmerking zou komen voor de vacature, die door uw vertrek naar Dordrecht zal ontstaan. Wanneer dat echter niet zo mag zijn, dienen wij te berusten in de wijsheid des Heeren. Ik wens dat de aangename gemeente van Wageningen, waar u thans nog vertoeft, een evangelisch man zal ontvangen, en vooral niet iemand die de moderne sacramentsopvatting is toegedaan.

Ziedaar, hartelijk geliefde medebroeder, wat een uitvoerige, doch zeer verwarde, brief ik u toezend. Zie het gebrekkige niet aan met een al te kritisch oog, maar ontzie het en bedek het met de mantel der liefde.

Het zou me verheugen om, voor uw vertrek naar Dordrecht, 'n
lettertje van u te ontvangen. De Heere herstelle u volkomen. Hij
lere, besture en ondersteune u! Wees hartelijk gegroet. Ik blijf,
zeer geliefde medebroeder, uw ootmoedige, liefhebbende
medebroeder,

A. Comrie

Gouda, 4 oktober 1773.

Weleerwaarde heer en innig geliefde medebroeder,

Uw zeer aangename brief, gedateerd 7 april 1774, is in goede staat door mij ontvangen.

Aangezien ik in mijn hart zeer veel betrekking op u heb, zag ik met verlangen uit naar een schrijven van uw hand en was het mij tot blijdschap een brief vanuit uw nieuwe standplaats Dordrecht te mogen ontvangen.

Daar ik voorzag dat u in Dordrecht met diverse nieuwe omstandigheden zou worden geconfronteerd, was ik dubbel naar uw brief benieuwd. De omgang en de gesprekken met de Dordrechtenaren verschillen veel van de eenvoudige, bevindelijke en hartelijke spontaniteit van de Wageningers, waarmee u immers zeer vertrouwd was geraakt. Bovendien echter voorzag en vermoedde ik, dat u zou worden beproefd door de vijand. Want nadat gij de zielsbekommingen had doorstaan en door God Zelf tot ruimte waart gebracht, loerde de boze listig op een gelegenheid om weer bij u binnen te komen, teneinde met zijn twee vrienden, die het hele leven bij ons logeren, samen te spannen: namelijk onze aangeboren wettische gesteldheid en ingeworteld ongelooft. Zo wil hij ons in gevaar brengen, ons licht verduisteren en ons innerlijk ziften en zeven, zodat wij tenslotte als blinden naar de wand tasten.

Uit uw brief concludeer ik dat mijn vermoeden juist was. 's Vijands listen zijn mij van jongs af niet onbekend. Op mijn oude dag heb ik er nog dikwijls mee te worstelen, en vaak denk ik: Kom ik nog op mijn oude dag op de Franse school terecht? Wat nu betreft de inhoud van uw brief, bemerkte ik tot mijn blijdschap, dat de Heere u voor hoogmoed bewaart en behoedt; anders zouden de omstandigheden u daar wellicht toe leiden. Dit is mij zeer aangenaam! Ieder offer moet met smakelijk zout gezouten worden. Het is goed dat Moab niet op zijn bed blijft liggen, maar van vat tot vat overgegoten wordt (Jer. 48:11). Aanvallen, bestrijdingen en verzoekingingen zijn ons evengoed nodig; ja dikwerf nodiger dan verruiming. Want als wij uit- en inwendig in voorspoed verkeren, slaan wij dikwijls achteruit en ontleren zo die kinderlijk ootmoedige en aanklevende afhankelijkheid aan de Heere als

een arme verloren zondaar, die niets heeft noch doen kan, maar die alles uit vrije genade uit de volheid van de Heiland moet ontvangen.

Maar, mijn lieve broeder in de Heere, wacht u wel voor dat duivelse monster van moedeloosheid. Moedeloosheid is als een smidse voor de satan. Daar heeft hij zijn aambeeld en blaasbalg voor het slaan en scherp slijpen van vurige pijlen, teneinde ons daarmee handig te beschieten en deernig te treffen. In uw huidige omstandigheden ligt gij hiervoor bloot; enige uitdrukkingen in het begin van uw brief geven mij tot deze vrees aanleiding. Toen gij er tegen opzag het beroep naar Dordrecht te aanvaarden, heeft God uit louter genade u ertoe overgehaald en er omwille van Zijn Naam ook gebracht. Gij zoekt niet uzelf een naam te maken, maar Jezus te verhogen. Laat het u nooit berouwen dat God Zijn schat in een aarden vat legt, maar bedenk dat zulks strekt tot Zijn meerdere heerlijkheid. Geloof mij, het doet ons geen kwaad dat de Heere ons klein maakt en klein houdt door een sluier te leggen op hetgeen wij uit vrije genade hebben ontvangen. Volg Jezus maar, Zijn genade zal u genoeg zijn. Leer bedenken dat gij niet op eigen kosten, maar alles op kosten van uw lieve Meester moet verrichten.

Berust in Gods weg die zo bijzonder is geweest in uw verplaatsing van gemeente. Gij zult achteraf de reden zien. En dat is 't allerbeste.

Wat betreft de zwaarigheden die u bekommeren, moet ik u, mijn lieve medebroeder, in het algemeen zeggen dat de tijd, waarin de lieve God u overgezet heeft uit de duisternis der zonde, wettichheid en ongeloof in het Koninkrijk van de Zoon Zijner liefde, juist niet de voordeligste is. In mijn jeugd waren de oude leraars Erskine, Boston en de vromen, voor de jonge, lieve kinderen van de Heiland geheel anders dan thans het geval is. Toen hadden wij lieve leidlieden die de lammeren in hun armen vergaderden en in hun schoot droegen en de ouden, die door te veel melk aan de lammeren te geven zelf uitmergden, met zachtheid bestuurden. Zij gedroegen zich naar de gang van het genadewerk.

Maar hier, in dit land, heeft zich na mijn eerste tijd alhier zo'n

gedaanteverwisseling voorgedaan onder de christenen, dat ik nauwelijks weet waar ik nog iemand van de oude stempel zal vinden.

Men heeft hier starre drijvers van geloofsverzekerdheid, die alles in de grond boren. Zij weten wel van het uitrukken, maar niet van het bevochtigen van de tere plantjes.

Er zijn er, die met hun natuurlijk verstand werken met de aanbieding van het Evangelie, en zo - met een beredeneerd geloof zonder bevinding - rustig leven en zelfs 'Goliaths' worden.

Er zijn er, die zich ophouden met vele bespiegelingen en uit de hoogte, maar niet uit het hart en uit de bevinding spreken. Mijn ziel kome niet in de raad van dezen en dergelijken, die ik u zou kunnen noemen! Ik leerde hen, toen ik veertig jaar geleden zelf begon te kennen en te zien, voor oprechte sukkelende zielen hoe langer hoe meer waarderen als schadelijker dan de wereld zelf. Mijn innig geliefde medebroeder, onthoud u van gezelschappen, waarin zich hoge, wijze en verstandige redeneerders bevinden. Wij hebben nu een praatchristendom. Hun lucht besmet hoe langer hoe meer de atmosfeer, doodt het ware leven van de ziel en resulteert in een gedaante van godzaligheid zonder kracht. In uw nieuwe standplaats zullen eenvoudige oprechten zijn, die bij hun hart leven en voor wie de scheiding, welke nu en dan tussen God en hun ziel wordt ervaren, onverdragelijk is. Die eerst dan levens adem kunnen scheppen als zij het verzoend aangezicht van God in Christus zien, al was het maar als door een klein reetje in een schutting. Het schijnt mij dat gij het nog niet hebt ontdekt. En zo kom ik, via een omweg, tot uw zwarigheden.

De eerste zwarigheid schijnt te zijn ontstaan door de gesprekken welke gij hebt gehoord, waarin werd betoogd dat berouw en leed wezen voorwaarden zijn om tot Christus te komen. Hierdoor geraakte gij in onzekerheid, omdat gij tevoren begreep dat de dadelijke omhelzing van Christus' voldoening de enige grond was waaruit gij als een arm zondaar enige troost ontving, of - laat ik zeggen -, kón ontvangen.

Ik zal u, lieve broeder, zeggen: Houd het bij uw begrip! Laat duivel en mensen, onder welke gedaante en mooie woorden ook, u van uw bevattings en bevinding in dit opzicht niet afdrijven! Eer God Zijn

Zoon aan uw ziel openbaarde, stond gij met deze mensen op hetzelfde standpunt. Toen kon gij, van uit een wettische gesteldheid van uw hart, al die dingen uitmeten als betamelijk en noodzakelijk. Zonder dat durfde gij niet naar Christus te gaan.

En dus hield gij het juk op uw kinnebakken (Hos. 11:4). Maar toen God het Evangelie voor u opende en Zijn Zoon in u openbaarde in het vrije aanbod van het Evangelie, zocht gij niet meer naar berouw en leedwezen als voorbereidende dingen, maar vloog met uw ziel in de open armen van de aangeboden en door Goddelijk licht aan uw ziel geopenbaarde Heiland. Toen gingen omhelzing en aanneming van Christus, en verlating van uzelf geheel en al gepaard met een berouw, leedwezen en hartsmelting, zoals gij tevoren onder Mozes' tucht nimmer ondervond.

Waarom dan getwijfeld? Denk maar: die zo preken, kennen de Zoon niet, zoals God Hem in het Evangelie openbaart. Bedenk dat gij een licht hebt ontvangen dat zij nooit gezien noch gekend hebben, daar zij tot de genade willen opklimmen en deze niet als arme zondaren gratis ontvangen. En sta er veel naar om - in geloofsgemeenschap met Christus - met klaarheid, hoe langer hoe meer licht te ontvangen in het vrije aanbod van Gods genade, van Christus, van de vergeving der zonden en van de eeuwige zaligheid. Gij zult dan met het algemene aanbod niet werken, noch met een soort beredeneerd geloof daartoe het vermogen hebben, maar gij zult zien dat hetgeen allen wordt aangeboden door de Geest Gods op bijzondere wijze in uw ziel wordt gewrocht, u vervolgens de vrijmoedigheid schenkende het met bijzondere toe-eigening te omhelzen en op Jezus te rusten, die de palmtak des vredes de ziel binnenbrengt en haar in leed en zelfmishaging doet smelten.

Verder durf ik mij nu niet over dit punt uit te laten, maar zeg alleen nog maar, dat ik liever één traan schrei, die voortvloeit uit het zien van Jezus, zoals God Hem mij aanbiedt en de Heilige Geest Hem aan mijn ziel openbaart, dan een hele oceaan, voort vloeiend uit een wettische beschouwing.

In het eerste geval zijn de tranen ongedwongen. Maar in het laatste geval zijn ze opgedrongen. Nooit heb ik meer blijdschap gehad dan aan Christus' voeten liggend, deze met tranen nat te

maken. Want ik, mezelf kennende als de grootste der zondaren, ben veel vergeven en gevoel dat ik veel liefheb.

Zij, die vóór de omhelzing van Jezus en Zijn voldoening, berouw en leedwezen eisen, zijn eigen vrienden van de satan. Want het is zijn werk ons af te houden van een aangeboden Heiland; hetgeen hij als volgt doet: óf door onze zonden zo te vergroten dat het lijkt dat zij tegen de Heilige Geest zijn begaan en dus onvergefelijk zijn..., óf, wanneer dat niet lukt, als een witte engel, een engel des lichts, onze ziel te tormenteren, door op de noodzakelijkheid van berouw en leedwezen aan te dringen. En daar ons wettische hart en het ongeloof daar een welgevallen in hebben en dus hun toestemming geven gaan wij liggen kwijnen, en worden van het Evangelie teruggehouden.

De tweede zwaarigheid betreft het werken uit de betrekking tot God in Christus. Mijn lieve broeder, ik verblijd mij erover dat uw betrekking nog zo duidelijk voor u is. Het is ook zeer goed als wij eraan vasthouden.

Maar terzake het wérken daaruit moet ik opmerken, dat de betrekking soms wel kracht geeft tot pleiten en kloppen, maar niet direct tot herstel van de geestelijke welstand.

Als wij na een scheiding tussen God en onze ziel aan onze betrekking tot Hem vasthouden, doet de bezinning op God, Die wij zo ontrouw zijn geweest, ons, in plaats van uit de betrekking te *werken*, misbaar maken en verschrikken. Ik voor mij houd het daarvoor, dat het goed is dat men aan zijn betrekking tot God vasthoudt. Maar daar gemaakte schulden Zijn vriendelijke aangezicht voor ons verbergen, behoren wij ernaar te staan opnieuw naar Jezus' bloed te vluchten teneinde door God te worden ontslagen van de gemaakte schuld, wederom door de verzegeling van de Heilige Geest, de vergiffenis in ons hart te vernemen en door de besprenging met dat bloed, de reiniging der consciëntie van dode werken te bekomen.

O, hoe dierbaar! als Christus' bloed in zijn onvergankelijke en eeuwige waarde alzo warm op onze bevlekte zielen wordt gesprengd, dat het is alsof het voor het eerst op Golgotha uit Zijn aderen en hart voortstroomde!

Zo zullen wij de levende God kunnen dienen. Maar laten wij gras

op de verzoeningsweg groeien, dan overkomt ons de armoede als een wandelaar. Wanneer God dus toelaat dat men de betrekking tot Hem vasthoudt, dan is de beste weg, die ik weet, het telkens opnieuw werken met de aanbidding van de Heiland en Hem op Gods aanbod ook te omhelzen.

Me dunkt dat ik eergisteren verkloeking ondervond door deze woorden: 'Dewijl wij dan een groten Hogepriester hebben, Die door de hemelen doorgegaan is, namelijk Jezus, den Zoon Gods, zo laat ons deze belijdenis vasthouden. Want wij hebben geen hogepriester, die niet kan medelijden hebben met onze zwakheden, maar Die in alle dingen, gelijk als wij, is verzocht geweest, doch zonder zonde. Laat ons dan met vrijmoedigheid toegaan tot den troon der genade, opdat wij barmhartigheid mogen verkrijgen, en genade vinden, om geholpen te worden te bekwamer tijd' (Hebr. 4:14-16).

Wat nu het verdere van uw brief betreft, hierover kan ik mij thans niet uitlaten. Gij hebt mijn werken. Er is een kostelijk traktaat van Abraham Booth uitgekomen, over de heerschappij van de vrije genade.

Hoe meer gebruik wij maken van Jezus, door Hem op Gods eigen aanbod, als de enige grond waarop ons aannemen moet rusten, te omhelzen..., hoe meer sappen en voedsel wij uit Hem zullen ontvangen.

Mijn zware verkoudheid en daaruit ontstane zwakte verhinderden mij u eerder een antwoord op uw brief te doen toekomen. Gij ziet nu, mijn lieve broeder, wat een lange brief ik u geschreven heb. Met innige liefdestoegenegenheid en hartelijke vereniging hoop ik, dat gij alle fouten zult over het hoofd zien, en uit mijn slechte schrijfstijl een goede zin zult weten te formuleren.

Het zou mij aangenaam zijn u te zien en in liefde te omhelzen. Ik blijf, zeer geliefde medebroeder,

Uw Eerwaarde ootmoedige dienaar en liefhebbende medebroeder,

A. Comrie.

Gouda, 29 april 1774.

Slechts weinigen zullen deze brieven van Alexander Comrie kennen. Ze werden eerder, in 1938, gepubliceerd door prof. dr. M. van Rhijn.

De brieven zijn gericht aan de 18e eeuwse predikant Jean Louis Verster. Ze zijn pastoraal van inhoud en warm van toon.

De pastorale brieven worden voorafgegaan door een overzicht van Comrie's theologische inzichten. Dit werd samengesteld door G.H. Leurdijk.

ISBN 90 6423 301 2

UITGEVERIJ KOOL B.V. - VEENENDAAL